

PÁSZTOR ENIKŐ

A 20. század eleji életreform-mozgalmak és a reformpedagógia harmadik ciklusának babavilága – A Käthe Kruse és a Waldorf-babák

Napjainkban, különösen a nagyvárosi értelmiségi körökben ugyanúgy tapasztalható egyfajta visszakanyarodás a természethez, mint az a 19–20. század fordulóján kibontakozó életreform-mozgalmaknál megfigyelhető volt. A városból a természetbe menekülő ember a természetes életmódhoz való visszakanyarodásával kritikai választ ad az elidegenedett társadalom negatív hatásaira. A táplálkozásban, az öltözködésben, a környezetük alakításában, de a gyermekek nevelésében is a természetközpontság jellemzi az akkori és a mai életreformereket egyaránt. A gyermekek játékaikról, játékszereiről vallott akkori nézetek máig hatnak. A Käthe Krusenak, a világ talán legismertebb babakészítőjének tulajdonított reformbabák sikere a gyöngédségben, puhaságban rejlik, melyek hiánya éppen a merev reformjátékok népszerűtlenségét okozta. A reformbabák ihletői lettek többek között a reformpedagógia harmadik ciklusában kibontakozó, és ma is világszerte jelen lévő Waldorf-pedagógia részét képező Waldorf-babáknak.

Bevezető

A modern kor emberének elvagyódása a mindennapok szürkeségéből nem új jelenség. Gondoljunk csak a 19–20. század fordulóján megjelenő életreform-mozgalmakra! Akkor a technikai fejlődés, a robbanásszerű iparosodás, az urbanizáció, valamint az életszínvonal állandó emelkedésének az ellensúlyozására jelentek meg nagyszámú társadalmi reformmozgalmak. A gyökerüket vesztett nagyvárosi embereknél a természethez, a természetes életkörülményekhez való visszatérés vágya figyelhető meg (Németh 2002). A városból a természetbe menekülő ember a természetes életmódhoz való visszakanyarodásával kritikai választ ad az elidegenedett társadalom negatív hatásaira. A gyermeküknek egy szebb, egészségesebb jövőt biztosítani akaró tudatos felnőttek életmódjuk, étkezési szokásaik, környezetük megváltoztatását a természethez való visszafordulással valósították meg. Az ekkor kibontakozó életreform-mozgalmak azon reformtörekvések sokszínű irányzatainak összességét jelentik, amelyek orvosságot kerestek a civilizáció közösségromboló, elembertelenítő hatásai ellen (Németh 2012).

A gödöllői művésztelep

Az életreform-mozgalom hazai megjelenésének egyik legismertebb példája a gödöllői művésztelep, amely tulajdonképpen a nyugat-európai országok mintájára jött létre 1901-ben. Az ebben a közösségben élt és alkotott művészek alapelve a természetes, egészséges élet volt. A kommuna lakói puritán módon éltek, együtt étkeztek, többnyire vegetáriánus ételeket. Az öltözködésükben és egyáltalán a külsejükben is megfigyelhető volt egyfajta természetközelség; a nők elhagyták a fűzőt, laza könnyed ruhákban jártak, „görög” szandált viseltek, a férfiak hosszúra növesztették hajukat. Sokan úgy vallják, az életreform-mozgalom talán a legszélesebb körű és legtartósabb hatását éppen az öltözködésben hozta. A gyári, nagyipari termékek ellensúlyozására jelentek meg a kézműves technikák termékei, a szabad mozgást biztosító, természetes alapanyagokból készült reformruhák, amelyek divatlapokban való terjesztése is nagyban hozzájárult széles körű elterjedésükhöz (Tészabó 2011). Ugyanez a laza szabású, a mozgást biztosító ruházat figyelhető meg a gyermekeknél is, ami ugyancsak forradalminak volt tekinthető. Mindennapjaik része volt a közös séta, a reggeli torna, mely tevékenységekkel nem csupán az egészségüket szolgálták, hanem közösséget is teremtettek. Remsey Ágnes szavaival: *„...nem csupán művésztelep volt a gödöllői, hanem sokkal inkább emberi közösség, amely kutatja a jövőt...”* (Gellér–Keserü 1987, 7). A jövő felé vezető út egyetlen lehetséges irányát pedig az életreformban látták, amely a „harmadik út evangéliuma”, új spiritualitás, hitvallás az ember és a természet összetartozásáról. Reforméletmódjuk olyan társadalmi reformtörekvések velejárója, amelyek az emberi életminőség megváltoztatására, javítására irányultak.

A közösségben gyermekes családok is éltek. A gyermekek élete a telepen a reformpedagógia alapelveinek szellemében alakult. A gyermekéveiket ott töltötték visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy a gyermekeket egyenrangúként kezelték, a felnőttek is a játszótársaik voltak. Ez volt a Kinderrecht kora (Tészabó 2011). Fontosnak tartották a gyermekek tárgyi környezetének alakítását is. A telepen élt művészek munkái között találni gyermekszoba-terveket is. A letisztult falak, a tágas terek, a gyermekek méretéhez igazított, visszafogott színvilágú, festett bútorok, melyeken ugyancsak megfigyelhetjük a népies motívumokat, mind-mind arról győznek meg bennünket, hogy a gyermek nevelésének egyik lehetséges eszközét látták a környezet alakításában. A szépre nevelés hatotta át ezt a tárgyi és környezeti kultúrát. A játékszerek tervezésében is forradalmit alkottak, hiszen a gyári tömegtermékek ellensúlyozására új művész-tervezők jelentek meg, akik a természetes anyagokhoz nyúlva, egyszerű formákkal létrehozott, finoman színezett játékszereket terveztek

a gyermekek számára. A telep művészei közül Undi Mariska volt a kor egyik legjelentősebb hazai, a gyermekek számára alkotó művésze; annak ellenére megihlette őt a gyermekvilág, hogy ő maga gyermektelen volt. Az 1904-es magyar játékpályázat egyik nyertese, a *Péterke királyfi szekere* című, fából készült munkája volt. Fenn maradtak Undi népművészeti ihletésű, magyaros babafigurái is, valamint ebből a korból származnak Juhász Árpád fa talapzatra állított matyó babái is. Ezek a reformjátékok azonban a művészi szintre emelésükkel és a kézművességre való visszatéréssel a gazdasági élet szigorú törvényei miatt nem hoztak megálmódóiknak különösebb anyagi és erkölcsi sikereket. A leegyszerűsített, gyakran merev formák nem érvényesültek a piacon. Ez igaz a német, de a magyar reformjátékokra egyaránt. Sem a gyermekek, sem a szülők számára nem tudtak elég vonzó lenni. Ezt igazolják a magyar kereskedelmi adatok is (Tészabó 2011).

A reformbabák megjelenése

Felettébb érdekes azonban, hogy a Käthe Krusénak tulajdonított reformbabákat ugyanakkor mennyire felkapta az akkori divat. A világ talán legismertebb babakészítőjének férje a berlini Max Kruse, az életreform-mozgalmakhoz erősen kötődő, elismert szobrász volt. A hét gyermeket nevelő Käthe Kruse, néhány hónapig hátrahagyva Berlin egészségtelen környezetét, egy kommunában élt, bár az asszonyt kifejezetten taszították az ottani ideológiák. Erősen hatott rá viszont a kommuna lakóinak a természethez és a természetes dolgokhoz való vonzódása. A *Das grosse Puppenspiel* című önéletrajzi könyve nemcsak azért nagyon tanulságos, mert részletesen elmondja, hogyan és honnan indult a máig ismert és megmaradt Kruse-babák megálmódójának karrierje, hanem azért is, mert további adalékokkal szolgál az életreform-mozgalmak, ezeken belül is a Henry Ödenkoven által alapított Monte Verità-i kommuna megismeréséhez. Käthe Kruse, lány nevén Katharina Simon, egy teljesen új világba lépett, hátrahagyva ezáltal az addig megszokott polgári életét. A Monte Verità, az „Igazság Hegye”, a svájci Ascona melletti hegycsúcson működő szanatórium elnevezése, amely a 20. század elején az európai életreform egyik talán legismertebb színtere volt (Németh 2014). Az alapítókkal kapcsolatban tudni lehet, hogy nem sokkal a századforduló előtt európai fiatalok kezdtek csoportosulni Münchenben a Gräser-testvérek körül. Arthur Gustav (Gusto) Gräser, az egykori bécsi művésznövendék, egy látomásos élménye következtében, széttepte a képeit, megszabadult birtokaitól és vándorlásba kezdett. Bátyja, Karl alapította 1898-ban a „Kényszer nélkül” nevet viselő közösséget. Hozzájuk csatlakozott

aztán egy pár, egy tehetős gyáros fia, Henri Oedenkoven Antwerpenből és Ida Hoffmann, egy erdélyi zongorista és zenetanár, akik egy osztrák természetgyógyász intézetben ismerkedtek meg és szerettek egymásba. Az alapítók között találjuk még a berlini Lotte Hattemachert, valamint Ida Hoffmann melankolikus testvérét, Jennyt is. Közösén vándoroltak 1900-ban mezítláb az Alpokon át, és telepedtek le végül a Maggiore-tó partjánál (Katz 2010). Miként az alapító Ida Hoffmann megfogalmazta: *„Monte Verità nem tekinthető csupán egy természetgyógyászati elveken nyugvó szanatóriumnak, sokkal több annál, a magasabb életvezetés iskolája, olyan hely, ami az ott élők számára olyan fejlődést biztosít, ami eddig ismeretlen világok és a kitágult tudatállapotok megéléséhez vezeti el őket. A telep és annak környéke hamarosan a kor számos külön, később híres-hírhedt figurájának lakóhelyévé és a kor külön művészeinek, életreformereinek, életmód-változtatás apostolainak zarándokhelyévé vált”* (Németh 2014, 44–45). Egész Európából érkeztek aztán ide emberek; mágnesként vonzotta őket ez a hely, hogy eszmecserét folytathassanak a nők jogairól, a szabad szerelemről, a nyitott házasságról és az internacionalizmussal kapcsolatos meglepő nézeteikről. 1904 körül Lenin és Bebel, Kropotkin és Ellen Key, Erich Mühsam és Johannes Nohl is meglátogatták Monte Verità-t, valamint Katharina Simon, azaz Käthe Kruse is (Katz 2010).

Kruse művészi fejlődésének kezdete is ehhez a helyhez köthető. 1905 karácsonyára az akkor hároméves Mimerle nevű gyermeke a Berlinben élő szobrászművész apjától, Max Krusetól a következőt kérte, melyet anyja levélben azonnal meg is írt a férfinak: *„...én nem egy babát kérek, hanem egy gyermeket, olyant, mint amilyen Máriának vagy neked is van”* (Kruse 1951, 66). Az apa hiába keresett ilyen babát. A boltokban kaphatókat mind borzalmasnak, hidegnek, merevnek találta, anyai érzések kiváltására alkalmatlanoknak. Jött is hamar a válasz: *„Csináljatok babát ti magatoknak! Ennél jobb alkalmat nem is kívánhatnál, hogy önmagadat művészileg fejleszd”* (Kruse 1951, 66).

Käthe első babája, elmondása szerint nagyon primitívra sikeredett. Egy rongydarab közepét megtöltötte meleg homokkal, a sarkait összekötötte, ezek lettek a baba karjai és lábai, majd a rongy hosszanti részébe belekötözött egy krumplit, ez lett a feje. Leégett gyufaszálak lettek a szemei, szája és orrlyukai. Mimerle pedig hihetetlenül boldog volt. Käthe Kruse azonnal látta, hogy mit szeret olyannyira ebben a primitív babában a gyermeke, aki órákon át ült a székecskéjén, ringatta ezt a nehéz kis homokzsákocskát, és az összes gyerekdalt elénekelte neki. Ekkor született meg a ringató, babusgató, gyermekét óvó kis anyuka. Käthe Kruse sorra készítette gyermekeinek az egyre igényesebb babákat, és boldogsággal töltötte el,

hogy azok úgy szerették azokat, mintha valódiak lennének. Lelkesedésük, valamint férje folytonos ösztönzése, bátorítása vitte tovább a művészi fejlődés útján (Kruse 1951).

Gyorsan terjedt a híre, aztán Berlinben a Hermann Tietz áruházában megrendezett „Spielzeug aus eigener Hand” kiállítás révén népszerűsége még tovább nőtt. Aztán ami ezután következett, egyszerre volt örömteli, komikus és rémisztő is számára. Hirtelen az egész világ az ő babáit akarta. Nemcsak a tehetős anyák nem restelltek a lakására menni és felkérni őt, hogy készítsen gyermekeiknek olyan babákat, mint amilyeneket a kiállításon láttak, de felkeresték őt a gazdasági élet szereplői is. Jöttek a babakereskedők, majd hamarosan megjelentek nála a babagyártók is. Mindannyian látni akarták, hogy ki készíti, és hogyan készül az a baba, amelytől egyszerre oly hangos lett a világ. Nem értették, hogyan lehetséges az, hogy ezek a babák paróka és alvó szemek nélkül, anélkül, hogy a fejüket vagy a kezüket forgatni lehetne, hogyan tudnak mégis ilyen népszerűsége szert tenni. Ezek a babagyártók, kis- és nagykereskedők mind hazautazhattak volna e meghökkenésük után, de érdekes módon valamennyien ott maradtak. A konkurenciától való félelmük marasztalta őket ugyanis. Egyik sem akart lemaradni. Attól félték mindannyian, hogy valamelyik gyártó vagy kereskedő felveszi ezeket a babákat a termékei közé, és ezáltal a többiek majd hátrányos helyzetbe kerülnek. Aztán jöttek a különféle jó tanácsaikkal, hogy mit és hogyan kellene változtatni a babákon, hogy minél olcsóbban minél többet lehessen belőlük előállítani. Käthe Kruse azonban elutasította ezeket a jobb üzleti lehetőségeket, sőt még az egyik gyártóval kötött szerződését is felbontatta, mert úgy érezte, hogy babáit így az egyéniségüktől fosztaná meg.

Munkásságában végig megőrizte a kézimunkát, mert azt vallotta, hogy a kezet a szív irányítja, és csak a kézimunka által tud a termék a szívhez szólni (Kruse 1951). Sikerét talán az a gyöngédség okozhatta, amit a gyermeket körülvevő tárgyaktól Náda is elvárt, ami pedig hiányzott a leegyszerűsített, merev formajátékok többségéből (Tészabó 2011). A babának szerethetőnek kell lennie, olyannak, hogy cirógatni, babusgatni lehessen. Hozzá tudjunk bújni, gondoskodni lehessen róla. Nem lehet valakit vagy valamit úgy szeretni, hogy ne akarnánk átölelni vagy legalább megérinteni azt (Kruse 1951).

Käthe sikerét minden bizonnyal annak a gyöngédségnek, puhaságnak köszönheti, melynek hiánya éppen a merev reformjátékok népszerűtlenségét okozta. A reformbabák, a kézműves előállításuk miatt, az egyszerű, természetes anyagok ellenére luxustárgyak lettek, és az előkelő, nagypolgári családok gyermekszobáiba kerültek. Értékeik a mai napig hatnak, és ihletőik lettek többek között a reformpedagógia harmadik ciklusában kibontakozó és ma is világszerte jelenlévő Waldorf-pedagógia részét képező Waldorf-babáknak (Tészabó 2011).

A Waldorf-pedagógia babavilága

Mintegy két évtizeddel később Rudolf Steiner pedagógiai hitvallásában az alkotó fantázia kibontakoztatása a pedagógus és a szülő egyik legfontosabb feladatuként szerepel. Érdekes, ahogy Steiner leírja, miként készíthetünk a legegyszerűbben babát gyermekeinknek, mintha Käthe Kruse első babája elevenedne meg a sorai között. *„Készíthetünk babát a gyermeknek úgy, hogy összehajtogatunk egy régi kendőt, két csücskéből lábakat formálunk, a másik kettőből karokat, egy csomót kötünk fej gyanánt, és festünk neki tintával szemet, orrot és száját. Vagy pedig vásárolhatunk egy úgynevezett »szép« babát, igazi hajjal és festett arccal, és azt adjuk a gyermeknek. Nem szükséges hosszan fejtegetnünk, hogy ez a baba természetesen förtelmes, és egy életre elronthatja az egészséges esztétikai érzéket. A fő nevelési kérdés mindamellet nem ez. Ha a gyerek az összehajtogatott kendőt látja, akkor képzeletből kell azt kiegészítenie, hogy emberi alaknak lássa. A fantáziának ez a munkája formálóan hat az agyra. Az agy helyesen formálódik, ahogyan a kéz izmai is megfelelően formálódnak, ha a nekik megfelelő munkát végzik. Ha a gyermek egy ún. »szép« babát kap, az agynak nincs semmi tennivalója. Elsatnyul és kiszárad, ahelyett, hogy kinyílna. [...] Ha az emberek képesek lennének a formáit építő agyba úgy belelátni, mint a szellemi kutató, biztosan csak olyan játékot adnának gyermekeiknek, amelyek alkalmasak arra, hogy az agy formaképző tevékenységét serkentsék. Minden olyan játékszer, ami csupán halott matematikai formákból áll, romboló és pusztító hatással van a gyerek formáló erőire, ezzel szemben helyes módon hat, ami a dolgok elképzelésére készítet» (Steiner 2005, 20–21).* A fantázia egy olyan jövőbe mutató belső képességünk, ami erőt ad átlépni mindazon, ami már a múlt, és segítségével kapcsolatot teremthetünk mindazzal, ami még csak lesz. A kicsi gyermek fantáziával rendelkező lény, hasonlóan a művészekhez, és ezt a fantáziát fejleszthetjük mi pedagógusok és szülők, de sajnos el is sorvaszthatjuk azt (Carlgren 1992). A játékszer annyit ér, amennyire a gyermek fantáziája igénybe tudja venni azt. *„A fantázia az valóban, ami a játékban foglalkoztatást kíván. A fantázia az, ami itt megnyugvást, természetes levezetődést, munkává-változást keres és talál és épen ezért az a legjobb játék, amely csak egy lökést ad a fantáziának, hogy a valóság emlékezeti képeivel vonja be a játékot» (Nádai 1911, 41).*

A Waldorf óvodákban a „ne túl sok tárgyat” vezérelv mentén rendezik be például a csoportszobákat. Fontos, hogy a gyermekek semmiből ne kapjanak túl sok tárgyat, és főként ne kizárólag kész dolgokat (Carlgren 1992). A gyermeki fantáziát öljük meg azzal, ha a gyerekek kezébe csak teljesen kész játékszert adunk. Steiner intézményeiben nem

találkozhatunk éppen ezért a játékgyárak legtöbbször igénytelen, silány minőségű termékeivel. Az itt nevelkedő gyermekek fakéreg csónakocskával, fenyőtobozból készített állatokkal, fából faragott, különböző tárgyakkal és gyapjúból, textíliából varrt babákkal játszanak. A baba az egyik legfontosabb játékszerük, egyfajta valóságot testesít meg a gyerekek számára. A vele való játékuk során kifejezhetik érzéseiket, gondolataikat, utánzásos játékaikban visszatükröződhetnek az életre vonatkozó megfigyeléseik. A Waldorf-baba alapanyagai a nyers gyapjú, cérna, fonál, fehér, pamutkötésű anyag. Ezek a babák pont annyira egyediek és különlegesek, mint a gyerekek. Fejlesztik a fantáziát és kreatív játékra hívnak minket. Arcuk Rudolf Steiner filozófiájának megfelelően teljesen semleges. A klasszikusnak számító „*Punkt, Punkt, Komma, Strich...*” (*Pont, pont, vesszőcske...*) verseike mintájára készül a baba arca. A szem, az orr és a száj épp csak jelzésértékűek, amely kivitelezés lehetővé teszi, hogy a gyermek fantáziájának megfelelően a baba különböző érzelmeket fejezhessen ki, sírjon, vagy éppen nevéssen, szomorú legyen vagy vidám. A természetességet, a gyermeki fantáziát, a kreativitást és az egyéniséget előtérbe helyező Waldorf-filozófiából született babák teljesen egyszerűek. A környezetkímélő, természetes alapanyagok használata révén a gyermekek érzékelése sokkal inkább fejlődik, mint a műanyag babáknál (Gyarmati 2013).

Nagyon fontos dolog tehát, hogy milyen játékszereket adunk a gyermekek kezébe. Fontos és „...illő is, hogy komolyan vegyük, legalább is olyan komolyan, mint a gyermek, aki napi műsorába illeszti azt, aki egészen el tudja magát sáncolni játécai világába és aki csodálatosnak, érthetetlennek találja, miért akarják őt némelyek ettől megfosztani” (Nádai 1911, 35). A gyermek együtt örül és búsul is a babáival, beszélget velük, nevet ad nekik, eteti, babusgatja, altatja őket. Teszi mindezt a lehető legnagyobb komolysággal. Ez a gyönyörű illúziók kora, amelynek elmúlását nagyon bánjuk, ugyanakkor a létét nem támogatjuk eléggé (Nádai 1911).

Összegzés

A 20. század eleji életreform-mozgalmak és a reformpedagógia harmadik ciklusának babavilága című tanulmányt nem öncélúságot megtestesítő szándék hozta életre, hanem a téma leghűségesebb dokumentálására való törekvés. Az általam választott időszakot megelőző 19. század hemzsegett a társadalmat kritizáló, sőt megváltoztatni akaró vallási vagy politikai csoportosulásoktól. Elsősorban a terjedelmi korlátok miatt jelen tanulmányom

eltekint a fennálló társadalommal kritikai-konfliktusos viszonyban lévő más csoportosulások ismertetésétől. A 20. század elején is tovább élt világnézeti és ideológiai kavalkád új és emberibb jövőt ígérő programjai maguktól értetődően nemegyszer a legellentétebb viszonyban álltak egymással. A tanulmány a különböző jövőképek egyikének tartja az életreform-mozgalmat. A gödöllői művésztelep működése bizonyítéka annak, hogy Magyarországon is sok követője támadt ennek a törekvésnek. Az életreform-mozgalmak eszmei-politikai szempontból eklektikusnak tekinthetők, azzal a megszorítással, hogy programjukban elsősorban a legnagyobb hangsúlyt az életvitel reformja és a természethez való harmonikus viszony megteremtése kapta.

A Käthe Kruse által készített babák óriási népszerűsége éppen azzal magyarázható, hogy a gépi világgal való szembenállás nagyobb volt az egyszerű nosztalgiánál. A puha játékszer megmozgatta a gyermeki fantáziát és ez emelte a legkedveltebb játékszerek közé. A Waldorf pedagógia a babákat éppen a gyermeki fantáziát élnéltető hatásuk miatt becsülte igen nagyra. Viszonyulása e játékszerekhez nem véletlen, hiszen a Waldorf pedagógia legfőbb célja a természettel harmóniában lévő kreatív és alkotó ember kiművelése volt és maradt.

BIBLIOGRÁFIA

- Carlgren, Frans (1992): Szabadságra nevelés – Rudolf Steiner pedagógiája – Képek és tudósítások a nemzetközi Waldorf-iskolai mozgalomról. Budapest : Török Sándor Waldorf-Pedagógiai Alapítvány, 1992. 310 p.
- Gellér Katalin – Keserü Katalin (1987): A gödöllői művésztelep. Budapest : Corvina Kiadó, 1987. 248 p.
- Katz, Gabriele (2010): Käthe Kruse Die Biografie. Berlin : Osburg Verlag, 2010. 464 p.
- Kruse, Käthe (1951): Das grosse Puppenspiel. Heidelberg : Kurt Vowinckel Verlag, 1951. 162 p.
- Nádai Pál (1911): Könyv a gyerekekről – Munka, játék, művészet 1. kötet. Budapest : Franklin Társulat, 1911. 192 p.
- Németh András (1996): A reformpedagógia múltja és jelene. Budapest : Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996. 168 p.
- Németh András (2002): Reformpedagógia-történeti tanulmányok – Európai kölcsönhatások, nemzeti sajátosságok. Budapest : Osiris Kiadó, 2002. 235 p.
- Németh András (2012): Magyar pedagógusképzés és pedagógus szakmai tudásformák I. 1775–1945 – Nemzeti fejlődési trendek, nemzetközi recepciós hatások. Budapest : Eötvös Kiadó, 2012. 112 p.

- Németh András (2014): Életreform kommunák és a reformpedagógia – recepciós folyamatok a 20. század első felében. In: Németh András–Pukánszky Béla–Pirka Veronika (szerk.): *Továbbélő utópiák – reformpedagógia és életreform a 20. század első felében*. Budapest : Gondolat Kiadó, 2014. 22–60. p.
- Németh András – Skiera, Ehrenhard (1999): Reformpedagógia és az iskola reformja. Budapest : Nemzeti Tankönyvkiadó, 1999. 344 p.
- Steiner, Rudolf (1969): A gyermek egészséges fejlődése. Budapest : Magyar Antropozófiai Társaság és a Magyar Waldorf Szövetség, 1969. 395 p.
- Steiner Rudolf (2005): Gyermeknevelés – A gyermek játéka. Budapest : Élőszó Kiadó, 2005. 58 p.
- Tészabó Júlia (2011): Játék – pedagógia, gyermek – kultúra tanulmányok. Budapest : Gondolat Kiadó, 2011. 157 p.

Internetes hivatkozások:

- Gyarmati Orsolya (2013): Waldorf-baba kontra Barbie – Természetes játék a képzelőerőért. [online] Csaladhalo.hu 2013. 04. 16. [2014. május 28.] < URL: <http://www.csaladhalo.hu/cikk/hatter/waldorf-baba-kontra-barbie>

PÁSZTOR, ENIKŐ

LIFE-REFORMATION MOVEMENTS AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY AND THE PUPPET WORLD OF THE THIRD CYCLE OF REFORMATION PEDAGOGY – THE KÄTHE KRUSE AND WALDORF PUPPETS

Nowadays, especially among city intellectuals a kind of returning to nature can be experienced as it also happened at the time of the reformation movements at the turn of the 19–20th century. Human beings' escape from the city to nature by returning to natural lifestyle replies critically to the negative effects of the disaffected society. Then as well as now life-reformers are characterized as nature-lovers in eating, clothing, establishing their environment, but also in the nursing of children. The former opinions about toys and playthings of the children are still alive. The success of the reformation puppets owned by Käthe Kruse, maybe the best-known puppet manufacturer of the world hides in the tenderness and softness, the lack of which has caused the unpopularity of the rigid reformation toys. The reformation puppets have inspired among others the Waldorf-puppets constituting the integrated part of the Waldorf-pedagogy, evolving in the third cycle of reformation pedagogy and still existing worldwide.

